

हा प्रबंध पूर्ण करून सादर करताना मला आनंद होत आहे. या प्रबंधाचा विषय परिचित असल्याने सुस्वातीत तोपा वाटला. पण अभ्यास करताना विषयाचे स्वस्म रूपच व्यापक आहे असे जाणवले. अशा परिस्थितीत मार्गदर्शक प्रा. डॉ. टी. बी. पाटील यांनी प्रस्तुत विषयाची गुंतागुंत कमी करून अचूक व सखोल मार्गदर्शन केले त्याबद्दल त्यांचे मनःपूर्वक आभार।

प्राचार्य श्री. चंद्रकांत मोरे यांचे उत्तेजन व प्रेरणेमुळे हा प्रबंध पूर्ण करता आला त्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे.

हा प्रबंध पूर्ण करण्यासाठी श्री. शां. कृ. पंतवालावलकर अध्यापक महाविद्यालयाच्या प्राचार्या सौ. पद्मावती राजेशिर्के यांचे बहुमोल सहकार्य व प्रेरणा मिळाली. त्याबद्दल मी त्यांचा ऋणी आहे. तसेच डॉ. आर. एन. इंगोले, डॉ. व्ही. एन. मोहिरे, प्रा. जी. जी. पांडुरंगकर, प्रा. पी. आर. कांबळे, प्रा. एस. व्ही. काळे, यांच्या सहकार्याबद्दल आभार, तसेच सौ. घडके. सी. एच्. यांच्या सहकार्याबद्दल आभार.

केळकर महाविद्यालयातील [देवगड] भूगोल तज्ञ प्रा. बी. एस. पोवार, व प्रा. एन. पी. पाटील यांचे वेळोवेळी मार्गदर्शन व सहकार्य मिळाले त्याबद्दल मी कृतज्ञता व्यक्त करतो.

शां. कृ. पंतवालावलकर अध्यापक महाविद्यालयाचे [देवगड] ग्रंथपाल श्री. प्रताप जगदाळे, शिक्षण महाविद्यालयाचे [बाशी] ग्रंथपाल श्री. आर. एन. हजारे, शिवाजी महाविद्यालयाचे [बाशी] ग्रंथपाल श्री. इंगळे, केळकर महाविद्यालयाचे [देवगड] ग्रंथपाल श्री. पाटील यांनी वेळोवेळी संदर्भ ग्रंथ उपलब्ध करून दिले. त्याबद्दल त्यांचे पण मनःपूर्वक आभार.

देवगड तालुक्यातील निवडलेल्या २१ माध्यमिक शाळांतील एकूण ६० शिक्षकांनी ताबडतोब प्रश्नावल्या भस्म पाठवून दिल्या. त्यांच्या सहकार्यामुळे नियोजित वेळेत हा प्रबंध सादर करता आला. त्याबद्दल त्यांचे आभार.

तसेच ज्या मुख्याध्यापकांनी व तज्ज्ञांनी मुलाखतीद्वारे संशोधनास बहुमोल सहकार्य केले त्याबद्दल त्यांचे ऋण व्यक्त करतो.

श्री. जयंत वाघमारे व अस्पृशितांशु यांनी नियोजित वेळेत हा प्रबंध टंकलिखित करून दिला त्या बद्दल त्यांचे आभार.

[श्री. अ. श्री. ठोंगे].

- अनुक्रमणिका -

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
१.	अनुक्रमणिका कोष्टकांची यादी आलेखांची यादी आकृत्यांची यादी नकाशांची यादी	एक ते सहा सात ते नऊ दहा — दहा
१.	<u>विषय प्रवेश</u>	१ ते २६
	अ. प्रास्ताविक	२
	आ. समस्येची निवड	४
	इ. समस्या विधान	६
	ई. समस्येचे महत्त्व व गरज	७
	उ. अभ्यासाची उद्दिष्टे	११
	ऊ. संदर्भ साहित्याचे समालोचन	११
	ए. संशोधनाची पध्दत	१६
	ऐ. संशोधनाच्या मर्यादा	२३
	ओ. प्रकरणाचे नियोजन	२३
	संदर्भ	२५
२.	<u>भूगोलाचा अर्थ, स्वस्म व महत्त्व</u>	२७ ते ४३
	अ भूगोलाचा अर्थ	२९
	आ. भूगोलाचे स्वस्म	३४
	इ. भूगोलाचे महत्त्व	३६
	ई. सारांश	३९
	संदर्भ	४१

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
३.	<u>भूगोलाच्या अध्यापन पध्दती, शैक्षणिक साधने व भूगोल शिक्षक</u>	४४ ते ७३
	<u>[अ] अध्यापनाच्या पध्दती-</u>	४६ ते ५६
	क] प्रास्ताविक	४६
	ख] भूगोलाचे अध्यापन	४७
	ग] प्रादेशिक पध्दती	४८
	घ] प्रवास पध्दती	४९
	च] निरीक्षण पध्दती	५१
	छ] प्रकल्प पध्दती	५२
	ज] सहल पध्दती	५३
	झ] प्रयोगशाळा पध्दती	५४
	ट] व्याख्यान पध्दती	५५
	ठ] इतर पध्दती	५६
	<u>[आ] शैक्षणिक साधने-</u>	५७ ते ६३
	क] प्रास्ताविक	५७
	ख] नकाशे	५७
	ग] पृथ्वीगोल	५९
	घ] अटलास	६०
	च] आलेख	६०
	छ] प्रतिकृती	६१
	ज] चित्रे, फोटो	६२
	झ] हवामानदर्शक यंत्रे	६२
	ट] प्रक्षेपित साहित्य	६२
	ठ] प्रसार माध्यमे	६३

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
३.	ड) इतर साधने	६४
	[इ] भूगोलाचा शिक्षक-	६४ ते ७३
	क) प्रास्ताविक	६४
	ख) भूगोल शिक्षकाच्या अंगचे गुण	६४
	[ई] सारांश	६९
	संदर्भ	७०
४.	माहितीचे विश्लेषण व विशदीकरण, शिक्षकांच्या प्रश्नावल्या, मुख्याध्यापक व तज्ज्ञांच्या मुलाखती-	७४ ते १५५
	१.] प्रास्ताविक	७५
	२.] प्रतिसादक शिक्षकांची माहिती	७७
	३.] उद्दिष्टांविषयी माहिती	८९
	४.] अभ्यासक्रमाविषयी माहिती	९३
	५.] अध्यापना विषयी माहिती	१०९
	६.] शैक्षणिक साधनांबाबत माहिती	१२१
	७.] भूगोल वर्ग व संग्रहालयाबाबत माहिती	१३०
	८.] ग्रंथालयाविषयी माहिती	१३४
	९.] अभ्यासपूर्वक कार्यक्रमाविषयी माहिती	१४१
	१०.] मूल्यमापनाबाबत माहिती	१४६
	११.] मुख्याध्यापकांनी दिलेल्या माहितीचे विश्लेषण	१५१
	१२.] तज्ज्ञांनी दिलेल्या माहितीचे विश्लेषण	१५३
	१३.] शाळांना दिलेल्या भेटीव्दारे मिळालेल्या माहितीचे विश्लेषण	१५४
	१४.] सारांश	१५५

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
५.	<u>निष्कर्ष आणि शिफारशी</u>	१५६ ते १६७
	<u>विभाग "अ"</u>	
	<u>निष्कर्ष</u>	१५८ ते १६४
	क] प्रास्ताविक	१५८
	ख] शिक्षकांच्या वैयक्तिक माहिती विषयीचे निष्कर्ष	१५८
	ग] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टांबाबतचे निष्कर्ष	१५९
	घ] अभ्यासक्रमाविषयी निष्कर्ष	१६०
	च] अध्यापन पध्दती विषयी निष्कर्ष	१६१
	छ] शैक्षणिक साधनांबाबत निष्कर्ष	१६२
	ज] भूगोल वर्ग व संग्रहालयाबाबत निष्कर्ष	१६२
	झ] ग्रंथालयाबाबत निष्कर्ष	१६३
	ट] अभ्यासपूरक कार्यक्रमाविषयाचीचे निष्कर्ष	१६३
	ठ] मूल्यमापन विषयीचे निष्कर्ष	१६४
	<u>विभाग "ब"</u>	
	<u>शिफारशी</u>	१६४ ते १६७
	ड] शिक्षकांच्या वैयक्तिकमाहिती विषयी शिफारशी	१६४
	ढ] भूगोल अध्यापनाच्या उद्दिष्टांबाबत शिफारशी	१६५
	ण] भूगोलाच्या अभ्यासक्रमाविषयीच्या शिफारशी	१६६
	त] अध्यापन पध्दती विषयी शिफारशी	१६६
	थ] शैक्षणिक साधनांबाबत शिफारशी	१६७

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
	द) भूगोल वर्ग व संग्रहालयाबाबत शिफारशी	१६८
	ध) ग्रंथालयाबाबत शिफारशी	१६८
	न) अभ्यासपूरक कार्यक्रमाविषयी शिफारशी	१६८
	प) मूल्यमापनाबाबतच्या शिफारशी.	१६९

विभाग "क"

पुढील संशोधनासाठी विषय : १६९

प्रकरण क्रमांक	नांव	पृष्ठ क्रमांक
-------------------	------	---------------

- परिशिष्टे -

अ]	शिक्षक प्रश्नावली	१७१ ते १८०
ब]	शिक्षकांची नावे [शाळांसहित]	१८१ ते १८४
क]	मुख्याध्यापक प्रश्नावली	१८५ ते १८६
ड]	मुख्याध्यापकांची नावे [शाळांसहित]	१८७
इ]	तज्ज्ञांसाठी प्रश्नावली	१८८
ई]	तज्ज्ञांची नावे	१८९
	संदर्भ ग्रंथ सूची	१९०

कोष्ठकांची यादी.

अ. नं.	कोष्ठक क्रमांक	कोष्ठकाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
१	४.१	शिक्षकांची शैक्षणिक पात्रता	७७
२	४.२	शिक्षकांची व्यावसायिक पात्रता	७९
३	४.३	पदवी परिक्षेचे विषय	८०
४	४.४	पदव्युत्तर परिक्षेचे विषय	८२
५	४.५	प्रशिक्षित शिक्षकांच्या अध्यापन पध्दती	८३
६	४.६	शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभव	८५
७	४.७	शिक्षकांचा कृतिसत्रातील सहभाग	८६
८	४.८	सहभागी झालेल्या कृतिसत्रांची संख्या	८६
९	४.९	विषयज्ञान वाढविण्यासाठी केले जाणारे प्रयत्न	८७
१०	४.१०	उद्दिष्टे साध्य होण्यासाठी वापरली जाणारी तंत्रे	८९
११	४.११	उद्दिष्टे साध्यतेचे प्रमाण	९१
१२	४.१२	उद्दिष्टे साध्य न होण्याची कारणे	९२
१३	४.१३	अभ्यासक्रमाचे स्वल्प	९४
१४	४.१४	नियोजित तातिकात अभ्यासक्रमाची पूर्तता	९६
१५	४.१५	अभ्यासक्रमाच्या पूर्ततेसाठी केले जाणारे प्रयत्न	९७
१६	४.१६	विद्यार्थ्यांकिडील पाठ्यपुस्तकांची उपलब्धता	९९
१७	४.१७	वर्गात पाठ्यपुस्तकांचा वापर करणे	९९
१८	४.१८	पाठ्यपुस्तकाच्या वापराचे स्वल्प	१०१

अ. नं.	कोष्टक क्रमांक	कोष्टकाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
१९	४. १९	पाठ्यपुस्तकातील दोष	१०४
२०	४. २०	पाठ्यपुस्तकातील उणिवांचे स्वल्प	१०५
२१	४. २१	पाठ्यपुस्तकातील उणिवांमुळे अध्यापनावर होणारा परिणाम	१०८
२२	४. २२	एका घटकाच्या तयारीसाठी लागणारा वेळ [इ. ५ ते ७ वी]	११०
२३	४. २३	एका घटकाच्या तयारीसाठी लागणारा वेळ [इ. ५ ते ७ वी]	१११
२४	४. २४	अध्यापनात वापरल्या जाणा-या विविध पध्दती	११२
२५	४. २५	घटकानुसार योग्य पध्दतींचा वापर करता न येण्यामागील अडचणी	११५
२६	४. २६	विद्यार्थ्यांच्यामध्ये भूगोलाची आवड निर्माण करण्यासाठी केले जाणारे प्रयत्न	११७
२७	४. २७	वेळापत्रकात भूगोलाच्या तासिकेचा क्रम	११८
२८	४. २८	वातावरण निर्मितीसाठी तासिकांच्या क्रमांची योग्यता	११९
२९	४. २९	तासिकेचा क्रम अयोग्य वाटण्याची कारणे	१२०
३०	४. ३०	शैक्षणिक साधनांचे प्रकार व संख्या	१२१
३१	४. ३१	शैक्षणिक साधनांचे प्रकार व संख्या	१२२
३२	४. ३२	आवश्यक वाटणारी शैक्षणिक साधने	१२३
३३	४. ३३	शैक्षणिक साधनांच्या वापरात येणा-या अडचणी	१२५
३४	४. ३४	अध्यापनात नकाशाचा वापर	१२६
३५	४. ३५	उठावाचे नकाशे तयार करणे	१२८

अ. नं.	कोष्टक क्रमांक	कोष्टकाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
३६	४. ३६	उठावाचे नकाशे तयार न करण्यात मागील कारणे	१२८
३७	४. ३७	भूगोल वर्गाची उपलब्धता	१३०
३८	४. ३८	वस्तु संग्रहालय	१३२
३९	४. ३९	संग्रहालयात असणा-या वस्तू	१३३
४०	४. ४०	भूगोलाचे ग्रंथालय	१३४
४१	४. ४१	ग्रंथालयातील संदर्भ ग्रंथ	१३५
४२	४. ४२	शालेय ग्रंथालयातील दैनिके	१३६
४३	४. ४३	भूगोल अध्यापनात दैनिकांच्या उपयोगाचे स्वल्प	१३७
४४	४. ४४	ग्रंथालयातील नियतकालिके	१३८
४५	४. ४५	नियतकालिके पुरक वाटण्याचे कारण	१३९
४६	४. ४६	भौगोलिक सहलीचे आयोजन	१४१
४७	४. ४७	भौगोलिक दृष्टिकोनातून सहलीचे महत्त्व	१४३
४८	४. ४८	भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन	१४३
४९	४. ४९	प्रदर्शनातील साहित्याचा अध्यापनात वापर	१४५
५०	४. ५०	भूगोलाच्या प्रश्नपत्रिकेतील गुण	१४६
५१	४. ५१	प्रश्नपत्रिकेतील गुणांचे योग्य प्रमाण	१४७
५२	४. ५२	घटकानुसार घटक चाचणीचे आयोजन	१४७
५३	४. ५३	वर्षभरात घेतल्या जाणा-या घटक चाचण्या	१४८
५४	४. ५४	घटक चाचणीमधील प्रश्नांचे स्वल्प	१४९
५५	४. ५५	घटक चाचणीच्या निष्कर्षांचा अध्यापनात उपयोग	१४९

अ. क्र.	आलेख क्रमांक	आलेखाचे नांव	पृष्ठ क्रमांक
१.	४. १	शिक्षकांची शैक्षणिक पात्रता दर्शविणारा आलेख.	७८
२.	४. ६	शिक्षकांचा शैक्षणिक अनुभव दाखविणारा आलेख.	८४
३.	४. ११	उद्दिष्टे साध्यतेचे प्रमाण दाखविणारा आलेख.	९०
४.	४. १४	नियोजित तासिकांत अभ्यासक्रमपूर्ती बाबतचा आलेख.	९५
५.	४. १६	विद्यार्थ्यांकडील पाठ्यपुस्तकांच्या उपलब्धते बाबतचा आलेख.	९८
६.	४. १७	वर्गात पाठ्यपुस्तकांच्या वापरा संदर्भात आलेख.	१००
७.	४. १८	पाठ्यपुस्तक वापराचे स्वरूप दाखविणारा आलेख.	१०२
८.	४. १९	पाठ्यपुस्तकातील दोष दाखविणारा आलेख.	१०३
९.	४. २४	अध्यापनातील विविध पध्दती दर्शविणारा आलेख.	११३
१०.	४. ३३	शैक्षणिक साहित्याच्या वापरात येणा-या अडचणी दाखविणारा आलेख.	१२४
११.	४. ३५	उठावाचे नकाशे तयार करणे.	१२७
१२.	४. ३६	उठावाचे नकाशे तयार न करण्यामागील कारणे दाखविणारा आलेख.	१२९
१३.	४. ३८	स्वतंत्र वस्तू संग्रहालयाविषयी आलेख.	१३१
१४.	४. ४६	भौगोलिक सहालीचे आयोजनाबाबतचा आलेख.	१४०
१५.	४. ४८	भौगोलिक साहित्याचे प्रदर्शन.	१४२
१६.	४. ४९	प्रदर्शनातील साहित्याचा अध्यापनात वापर दाखविणारा आलेख.	१४४

नकाशांची यादी.

१.	सिंधुदुर्ग जिल्ह्याचा नकाशा.	०३
२.	देवगड तालुक्यातील माध्यमिक शाळा दर्शविणारा नकाशा.	७५